УДК 81´367.626

Ф.Ф. Гыйлемшин

ТӘРҖЕМӘ ӘСӘРЛӘРДӘ АЛМАШЛЫКЛАРНЫҢ КУЛЛАНЫЛЫШ ҮЗЕНЧӘЛЕКЛӘРЕ
(«Мең дә бер кичә», «Тутыйнамә», «Кәлилә вә Димнә», «Кырык вәзир кыйссасы» һәм «Әбүгалисина кыйссасы» әсәрләре нигезендә)

Данная статья посвящена анализу местоимений, использованных в татарских произведениях, переведенных во второй половине XIX века с османо-турецкого и арабского языков. Объектом нашего исследования выступают тексты, которые оказали серьезное влияние на формирование норм современного татарского литературного языка. В текстах местоимения представлены тюрко-татарскими лексемами и отличаются многозначностью. В рамках одного произведения используются лексемы народно-разговорного и старотатарского письменного языка, тем самым демонстрируются особенности становления современного татарского литературного языка. В результате анализа функциональных особенностей местоимений выяснилось, что авторы оперировали широким спектром семантики местоимений, распространенной в татарском разговорном языке.

Ключевые слова: местоимение, татарский язык, значение, вариант, разговорный язык, текст, лексема.

This article is devoted to the analysis of pronouns used in Tatar works translated from Ottoman Turkish and Arabic in the second half of the 19th century. The object of our study is the texts that have had a serious impact on the formation of the norms of the modern Tatar literary language. In the texts, pronouns are represented by Turkic-Tatar lexemes and are distinguished by their ambiguity. Within the framework of one work, lexemes of the folk colloquial and Old Tatar written language are used, thereby demonstrating the features of the formation of the modern Tatar literary language. As a result of the analysis of the functional features of pronouns, it turned out that the authors operated with a wide range of semantics of pronouns common in the Tatar spoken language.

Keywords: pronoun, Tatar language, meaning, variant, spoken language, text, lexeme.

XIX гасырның икенче яртысында татар әдәбияты Көнчыгыш әдәбияты ядкярләре белән баетыла башлый. Фатих Хәлиди татар теленә мәшһүр шәрык экиятләре җыентыгын – «Мең дә бер кичә»не тәрҗемә итә, Габделгалләм Фәезханов «Тутыйнамә» һәм «Кәлилә вә Димнә» әсәрләрен татарчалаштыра, Каюм Насыйриның «Кырык вәзир кыйссасы», «Әбүгалисина кыйссасы» һ.б. татар телендә дөнья күрә.

Әлеге әдәби әсәрләр безнең фәнни тикшерү объекты булып тора да. Аларның теле катнаш форматта язылган, анда халык сөйләме

һәм язма әдәби тел формалары үрелеп бара. Хикәяләү характерында булганлыктан, бу әсәрләрдә төрле хәлләр тасвирлана. Тәрҗемәчеләр текстта кабатлаулардан качарга омтылып, алмашлыкларның киң спектрын кулланганнар.

Безнең тикшеренүебезнең максаты – югарыда саналган әсәрләрдә зат һәм сорау алмашлыкларының кулланыш үзенчәлекләрен ачыклау. Текстларда зат алмашлыклары актив чагылыш тапкан һәм алар фонетик вариативлыклары белән аерылып торалар.

Анализлана торган текстларда I зат берлек сан алмашлыгы *bän*, *män* һәм *min* формалары белән белдерелә. Бер әсәр телендә ике яки өч форманы параллель куллану язучының халык сөйләм теленә иң якын форманы эзләү омтылышы белән аңлатыла. «Мең дә бер кичә» әкиятләренең татарча тәрҗемә текстларында *bän* һәм *män* шәкелләренең параллель кулланылышы күзәтелә: *balalar öčen män küb qajγyda ...* [Әлҗилдү сәдисү, б. 4] ‘Мин балалар өчен бик борчылам...’; *äfändem, bän any niček tabyb kiteräjem*? [Әлҗилдү сәдисү, б. 6] ‘Әфәндем, мин аны ничек табып китерә алам соң?’; *bän ber dä awaz qylγanym juq...* [Әлҗилдү сәдисү, б. 6] ‘Мин бер сүз дә әйткәнем юк...’.

«Кырык вәзир», «Кәлилә һәм Димнә» һәм «Әбүгалисина кыйссасы» әсәрләрендә *män* алмашлыгына өстенлек бирелә: *män ğen tügelder* [Әбүгалисина, б. 43] ‘Мин җен түгелмен...’ *män bulmasam mämläkät sineŋ qulyŋdan moŋarčy kitkän bulyr ide* [Кырык вәзир, б. 68] ‘Әгәр мин булмасам, син күптән инде патшалыгыңны югалткан булыр идең’; *män säneŋ ğeneseŋdän bula toryb, mäŋa bu tozaqny beldermädeŋ* … [Тутыйнамә, б. 10] ‘Мин синең туганың була торып, син мине бу тозак турында кисәтмәдең...’.

Мәгълүм булганча, башлангыч [b] формасы иске татар әдәби телендә XIX гасырга кадәр киң кулланылган. Башлангыч [m] һәм [b] формалы зат алмашлыкларын куллану XIII–XIV гасырлардагы төрки телле әсәрләрдә дә күзәтелә. «Тутыйнамә» китабында бу максат өчен бары тик *min* шәкеле генә кулланыла: *min däxi šulaj qotylyb kitärmen* [13: 83] ‘Мин шул рәвешле котыла алырмын ’; *mine satyb alasyŋ da oluγ fajdalarγa irešäseŋ* [13: 5] ‘Мине сатып алырсың да зур табышларга ирешерсең; *saba jile, xäbäreŋ , barmy minem jöräk ğanymdan ber närsä kiterdeŋme?* [13: 7] ‘Иртәнге җил, сөйгәнемнән миңа хәбәр китердеңме?’ Югарыдагы мисалларда анализлана торган әсәрләр телендә традицион язма телгә хас вариантлар белән беррәттән, халык-сөйләм теленә караган I зат берлек сан формасындагы min ‘мин’ зат алмашлыгының активлыгы көчәю күзәтелә.

Әсәр текстларында I зат күплек сан формасындагы *bez* ‘без’ алмашлыгы үзләрен сөйләүче дип санаган затлар төркемен билгеләү өчен кулланыла: *bez qačanγa čaqly bu tar ojamyzda jabylyb toryrmyz* [Тутыйнамә, б, 7] ‘Кайчанга кадәр без тар оябызда бикләнеп утырырбыз?’; *bezdâ tuj baradyr* [Әлҗилдү хәмисү, б, 191] ‘Бездә туй бара’; *bez šulaj idärmez...* [Кырык вәзир, б. 23] ‘Без шулай итәрбез...’; *šäjäd bezlär östenlek tabarmyz* [Кырык вәзир, б. 26] ‘Бәлкем, без (аларны)

җиңәрбез’; *bez baryb (...) kilermez* [Әлҗилдү рәбигу, б. 44] ‘Без барып килербез’;

Әсәр текстларында II зат берлек сан формасындагы *sin / sän* ‘син’ алмашлыгы әңгәмәдәшкә мөрәҗәгать итү өчен кулланыла. «Мең дә бер кичә» экиятләре җыентыгында бу алмашлыкның ике формасы да параллель кулланыла: *sin xörmä ašab, tösen atar irkän...* [Әлф ләйлә вә ләйлә, б. 13] ‘Син хөрмә ашап, төшләрен җиргә ташлыйсың икән...’; *säne häläk idäčäkem...* [Әлф ләйлә вә ләйлә, б. 14] ‘Мин сине һәлак итәчәкмен’.

«Кәлилә вә Димнә», «Кырык вәзир» һәм «Әбүгалисина кыйссасы» әсәрләрендә исә *sän* формасы өстенлек итә: *äj, jeget, sän kem?* [Әбүгалисина, б. 45] ‘Эй, егет, син кем буласың?’; *säne monda kitergän uldyr* [Әбүгалисина, б. 34] ‘Сине монда китергән кеше – улдыр...’; *säne abyštaj čaqyra digen* [Кырык вәзир, б. 153] ‘Аны хуҗабикә чакыра, дип әйт’; *sän däxi mäŋa jämin it* [Кырык вәзир, б. 5] ‘Син миңа сүз бир’; *sän kitablardan uqymadyŋmy* [Кәлилә вә Димнә, б. 11] ‘Син китаплардан укымадыңмы...’; *sän irtä toryač šähärdän čyyyb kön čyyyšy jayyna qarab jör...* [Кәлилә вә Димнә, б. 2] ‘Иртән торгач, син шәһәрдән чык та көнчыгышка таба бар’.

«Тутыйнамә» әсәрендә *sin* формасы актив кулланыла: *sine bu räwešle bälägä julyqtyrmyš* [Тутыйнамә, б. 83] ‘Сине шулай итеп бәлага юлыктырган’; *min belämen ki sineŋ miŋa mäxäbbäteŋ xaqdyr* [Тутыйнамә, б. 6] ‘Мин беләмен, синең миңа булган мәхәббәтең чын икәнен...’; *äj ana, sineŋ äjtkän süzläreŋdän baš tartmamyn* [Тутыйнамә, б. 35] ‘Әй, ана, синең әйткән сүзләреңнән баш тартмамын...’.

Әсәр текстларында II зат күплек сандагы sez алмашлыгы патшаларга, вәзирләргә һ.б. абруйлы затларга ихтирамлы мөгамәләдә яки бер төркем кешеләргә мөрәҗәгать иткәндә кулланыла: *äj yaqylly wäzir, sez ğänäbeŋezdän ütenäbez* [Әл-җилдү әс-сәни, б. 9] ‘Әй, акыллы вәзир, без сездән үтенәбез’; *sez alyb kitkän xatyn mänem xälälemder* [Кырык вәзир, б. 35] ‘Сез алып киткән хатын-кыз – ул минем хатынымдыр’; *sez olyčylyq iteb mänem bu quwušyma täšrif ideŋez* [Кәлилә вә Димнә, б. 3] ‘Сез олылап минем бу куышыма рәхим итегез’.

Әңгәмәдәшләрнең күплеген күрсәтү өчен, әсәрләрдә *sezlar* формасы да актив кулланыла: *sezlär (...) oryšqa čyqyač nä öčen qurqasyz* [Әл-җилдү әс-сәни, б. 29] ‘Сез сугыш кырына чыккач, ни өчен куркасыз?; *bäyzysy sezlärne ištäb...* [Әл-җилдү әс-сәни, б. 19] ‘Кайберәүләр сезне күрергә теләде...’; *sezlärdän ütenämen, bu tuyryda jaxšy ujlab ... miŋa kiŋäš bireŋez* [Кәлилә вә Димнә, б. 6] ‘Мин сездән, яхшылап уйлап, миңа киңәш бирүегезне үтенәм’.

Анализлана торган әсәрләрдә III зат берлек сандагы *ul* алмашлыгы әңгәмәдә катнашмаган кешегә ишарә итү өчен кулланыла: *ul kilgäč ğarijälärgä išarät qylyb* [Әбүгалисина, б. 44] ‘Ул килгәч, җарияләргә хәбәр бирегез…’; *ul ägär tölkeneŋ süzen totmasa ide* [Тутыйнамә, б. 82] ‘Ул әгәр төлкенең сүзен тыңламаган булса...’, һ.б.

Ul алмашлыгы текстларда еш кына күрсәтү алмашлыгы буларак та кулланыла: *ul jeget šul bikneŋ xezmätendä čaγynda* [Кырык вәзир, б. 40] ‘Ул егет шул бәккә хезмәт иткән вакытта...’; *ul sandyqny aγačnyŋ külägäsenä qujyb, sandyqny ačty...* [Әлф ләйлә вә ләйлә, б. 6] ‘Ул сандыкны агач күләгәсенә куеп, ачты’; *ul qyz atasyn hafa kürgäč...* [Әлф ләйлә вә ләйлә, б. 7] ‘Ул кыз, курыккан әтисен күреп...’; *ul wäzir padišahnyŋ aldyna ber tabaq bal kiterde* [Кырык вәзир, б. 40] ’Ул вәзир патшага бер табак бал китерде’; *ul jazu tämam buldy* [Кәлилә вә Димнә, б. 6] ‘Ул хат тәмам булды...’; *ul jeget däxi qyzny xalas itärgä süz bireb* [Тутыйнамә, б. 82] ‘Ул егет кызны коткарырга сүз биргән иде’.

III зат күплек сандагы *alar / anlar* алмашлыгы сөйләшү процессында катнашмый торган затлар төркеменә ишарә итә: *män alarnyŋ bajtaq jaramas ešlären sizdem* [Кырык вәзир, б. 29] ‘Мин аларның күп кенә начар эшләрен сиздем’; *xammäl bu šartny kabul ideb, anlar ilä qaldy...* [Әлф ләйлә вә ләйлә, б. 53] ‘Йөк ташучы бу шартларны кабул итеп, алар белән калды...’; *alarnyŋ mujynnaryn syndyrsa ğihan tynyč bulyr* [Кәлилә вә Димнә, б. 4] ‘Аларның муеннарын сындырса, җиһан тыныч булыр иде’; *alar sine diwana bulγanlyqdan öjdän čyγyb kitkän dib...* [Тутыйнамә, б. 84] ‘Алар сине ахмак булганга күрә өйдән чыгып киткән дип (уйларлар)…’; *alarny ülterergä xökem itde* [Әбүгалисина, б. 52] ‘Аларны үлемгә хөкем итте…’.

Тикшерелә торган текстларда хәзерге татар теленең әдәби нормасы булган *alar* (алар) формасы өстенлек итә.

Кагыйдә буларак, *ni* һәм *nä* сорау алмашлыклары предметларга һәм күренешләргә карата кулланыла: *sän ni eślämäkče bulasyŋ?* [Әлҗилдү сәни, б. 6] ‘Син нәрсә эшләргә җыенасың?’; *qarčyq nä disen...* [Әлҗилдү хәмисү, б, 116] ‘Карчык нәрсә әйтә ала?’; *mindän ni istärseŋ?* [Әбүгалисина, б. 39] ‘Миннән ни телисең?’; *nä bähä* [Әл-җилдү әс-сәни, б. 283] ‘Нинди бәя?; *bu nä xäjläder* [Әбүгалисина, б. 11] ‘Нинди хәйлә бу?’.

«Әбүгалисина кыйссасы» әсәрендә *ni* сорау алмашлыгы *waqyt* сүзе белән килеп, вакыт төшенчәсен белдерү өчен кулланыла: *ni waqyt mäγarä qapusy ačylyr dib köteb toryrlar ide* [Әбүгалисина, б. 7] ‘Мәгарә капкасы кайчан ачылыр дип көтеп торырлар иде...’.

Мисаллардан күренгәнчә, әсәрләрдә *nä* фонетик варианты, активлык ягыннан соңрак әдәби тел нормасына әверелгән *ni* шәкеленнән калыша.

«Кырык вәзир кыйссасы» һәм «Әбүгалисина» әсәрләрендә *nik* сорау алмашлыгы ‘ни өчен?’ дигән мәгънәдә кулланыла: *mändän nik qačasyŋ* [Кырык вәзир, б. 6] ‘Ни өчен миннән качасың?’; *any nik xalyqγa mälum itäsez?* [Әбүгалисина, б. 5] ‘Ни өчен аны халыкка җиткерәсез?’.

Niček сорау алмашлыгы предметның билгесен, эш-хәрәкәтнең башкарылу үзенчәлекләрен ачыклау өчен файдаланыла: *uγlym, söjlä, öč jašendä bulγannyŋ xikäjäse ničekder?* [Әлҗилдү рәбигу, б. 183] ‘Улым, сөйлә, өч яшьлек баланың хикәясе ничек булыр?’; *atamyznyŋ*

išaräte niček ide? [Кырык вәзир, б. 49] ‘Әтиебезнең күрсәтмәсе ничек иде?’; *niček jaxšy kürsä, šulaj itsen* [Кәлилә вә Димнә, б. 5] ‘Ничек кирәк дип саный, шулай эшләсен‘; *ul xikäjä niček, söjlä* [Тутыйнамә, б. 88] ‘Ул хикәя ничек, сөйлә’; *mondyj oluɣ xämmäm bina qylmaq niček mömkin bulyr* [Әбүгалисина, б. 9] ‘Мондый зур мунча төзү ничек мөмкин булды...’.

Nä / ni qadär һәм *ničä* сорау алмашлыклары кешеләрнең яки предметларның санын билгеләү өчен кулланыла: *nä qadär Baɣdad ɣaskäre Afrädijun ɣaskärendän az bulsa da...* [Әл-җилдү әс-сәни, б. 22] ‘Багдад гаскәре Афрадиюн гаскәреннән ничә тапкыр аз булса да...; *ničä jyl buldy...* [Әлҗилдү хәмисү, б. 6] ‘Ничә еллар үтте...’; *ničä märtäbä atasyndan soradym, birmäde* [Әбүгалисина, б. 10] ‘Ничә тапкыр этисеннән сорадым, бирмәде…’.

Өйрәнелә торган текстларда *närsä* алмашлыгы ‘әйбер’ мәгънәсен белдереп килә: *ul närsälär arasynda pulad jozaq belän biklängän ber sandyq tabyldy* [Кәлилә вә Димнә, б. 3] ‘Ул әйберләр арасында корыч йозак белән бикләнгән бер сандык табылды...’; *ser dideklәre närsä bänem qaršymda saqlanmaq öčen ber bülmägä qujyan närsä kebider, ul bülmäneŋ bikläb ačqyčlary juyalyan da, jänä jozaɣy üzrenä möher orylmyšdyr...* [Әлҗилдү хәмисү, б. 11] ‘Сер дигән әйбер саклар өчен бер бүлмәгә куйган әйбер кебек, ул бүлмә бикләнгән, ачкычлары югалган, янә йозаклары өстенә мөһер сугылган’; *kürde: ber zur jylan jatqan, bu su kebek aqyan närsä anyŋ zähäre* [Әлф ләйлә вә ләйлә, б. 33] ‘Күрде: бер зур елан яткан, су кебек аккан әйбер – аның агуы…’;

Närsä алмашлыгының бу мәгънәдә кулланылуы сөйләм теленең мөһим үзенчәлекләренең берсе булып тора, моны бүгенге сөйләм теле өлкәсендәге тикшерүләр дә исбатлый: «десемантизацияләнгән сүз сыйфатында чыгыш ясаучы һәм төрле предметларны, күренешләрне, субъектларны атау өчен кулланыла торган *нәрсә* сорау алмашлыгы аеруча үзенчәлеккә ия» [Галиуллина, б. 50].

Кет сорау алмашлыгы текстларда, гадәттәгечә, акыллы затны, ягъни кешене белдерү өчен кулланыла: *äj jeget, sän kemsän?* [Әлҗилдү рәбигу, б. 45] ‘Егет, син кем буласың?’; *töse bujy da Mansyrɣa šul qadär oxšady kem kürgän xuğa Mansyr dib xisab qylyr ide* [Тутыйнамә, б. 4] ‘Тышкы кыяфәте белән ул Хуҗа Мансурга шундый охшаган иде ки, күргән кеше бу Хуҗа Мансур дип уйлар иде’; *kemne biräjek?* [Әбүгалисина, б. 61] ‘Кемне бирәбез?’; *sez kemlärsez, qajsy jirdänsez?* [Кырык вәзир, б. 9] ‘Сез кем соң, кай яклардан?’.

Вакыт турындагы сорауны белдерү өчен текстларда *qačan / qajčan* алмашлыгы кулланыла: *bez qačanɣa čaqly bu tar ojamyzda jabylyb toryrmyz?* [Кәлилә вә Димнә, б. 7] ‘Без кайчанга кадәр үз тар оябызда бикләнеп утырырбыз?’; *qajčan mäxbübeŋä julyqyan bulyr ideŋ?* [Тутыйнамә, б. 96] ‘Кайчан син сөйгәнеңне очратыр идең?’.

Ni öčen сорау алмашлыгы текстларда процесслар һәм гамәлләрнең сәбәпләрен ачыклау өчен кулланыла: *ni öčen malyŋny juqqa beteräseŋ?* [Кырык вәзир, б. 59] ‘Ни өчен малыңны юкка туздырасың?’; *xatynɣa*

kileb ni öčen taraq birmädeŋ didelar... [Әлҗилдү рәбигу, б. 186] ‘Хатын янына килеп, ни өчен аңа тарак бирмәдең, диделәр...’; *ni öčen mondyj jäšeren serlärne söjläb...* [Тутыйнамә, б. 9] ‘Ни өчен мондый яшерен серләрне сөйлисең?’; *ni öčen bolaj idäseŋ?* [Кырык вәзир, б. 53] ‘Ни өчен болай эшлисең?’.

Шулай итеп, тикшерелә торган әсәрләрнең текстларында алмашлыклар төрки-татар сүзләре белән бирелгән һәм алар күпмәгънәлелекләре белән аерылып торалар. Бер әсәр кысасында халык сөйләм һәм иске татар телләре лексемалары параллель кулланыла, бу күренеш хәзерге татар әдәби теленең формалашу үзенчәлекләрен чагылдыра. Алмашлыкларның функциональ үзенчәлекләрен анализлау нәтиҗәсендә тикшерелгән әсәрләрдә татар сөйләм телендә таралган алмашлыкларның авторлар тарафыннан киң кулланылуы ачыкланды.

Әдәбият

Галиуллина Г.Р. Современная татарская разговорная речь: идентификационные признаки и социальная дифференциация / Г.Р. Галиуллина, Э.Х. Кадирова, Г.К. Хадиева. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2020. 220 с.

ابو علي سينا قصه سي ديمكله مشهور تخيلات ننك ترجمه سي.عبدالقيوم عبدالناصر اوغلي ننك ترجمات و تصنيفاتنداندر. قزان اونيويرسيتيتي ننك طبع خانه سنده باصمه اولنمشدر ١٨٩٤ نچي يلده. ١١٢ ب. = Абу Гали Сина кыссасы димәклә мәшһүр тәхйиләтнең тәрҗемәсе = Рассказы Абу Гали Сины. Казань: Изд-во Казан. ун-та. 1894. 112 с.

الف ليلة و ليلة،بو منكده بركيچه كتابنى ترجمه قيلدم عثمنلى تركي تلندن روسيه داكى مسلمانلر تركى تلينه محمد فاتح ملا حماد اوغلى خالدي، ١٨٩٧ سنهده ٢١٢ ب. = Әлф ләйлә вә ләйлә = Тысяча и одна ночь. Т. 1. Казань: Изд-во Казан. ун-та. 1897. 212 с.

الجلد الثاني ترجمة الف ليلة و ليلة ايكنچى جلد منكده بركيچه ترجمه سيننك. بو منكده بركيچه كتابنى ترجمه قيلدم عثمنلى تركي تلندن روسيه داكى مسلمانلر تركى تلينه محمد فاتح ملا حماد اوغلى خالدي ٧٩٨١ سنه ده. اوشبو مننك ده بر كيچه كتابى قزان اونيويرسيتيتى نكن طبع خانه سنده بصمه اولنمشدرل قزان اويازى توبان قرصى آولى حاجى شمس الدين حسين اوغليننك ورثه لري خراجاتي ايلان اول مرتبه ١٨٩٨ يلده ١٢٠ ب. = Әл-җилдү әс-сәни тәрҗәмәти әлф ләйлә вә ләйлә = Тысяча и одна ночь. Т. 2. Казань: Изд-во Казан. ун-та. 1898. 120 с.

الجلد الثالث ترجمة الف ليلة و ليلة. اوچنچى جلد منكده بركيچه ترجمه سيننك. بو منكده بركيچه كتابنى ترجمه قيلدم عثمنلى تركي تلندن روسيه داكى مسلمانلر تركى تلينه محمد فاتح ملا حماد اوغلى خالدي اول مرتبه باصلوى قزان اونيويرسيتيتى نكن طبع خانه سنده بصمه اولنمشدرل ١٨٩٨ سنه ده. ٢٨٦ ب. = Әлҗилдү әс-сәлисү тәрҗәмәти әлф ләйлә вә ләйлә = Тысяча и одна ночь. Т. 3. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1898. 286 с.

الجلد الرابع ترجمة الف ليلة و ليلة. درتنچى جلد منكده بركيچه ترجمه سيننك. بو منكده بركيچه كتابنى ترجمه قيلدم عثمنلى تركي تلندن روسيه داكى مسلمانلر تركى تلينه محمد فاتح ملا حماد اوغلى خالدي اول مرتبه باصلوى قزان اونيويرسيتيتى نكن طبع خانه سنده بصمه اولنمشدرل ١٨٩٩ سنه ده. ٣١٨ ب. = Әлҗилдү рәбигу тәрҗәмәти әлфи ләйләти вә ләйлә = Тысяча и одна ночь. Т. 4. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1899. 318 с.

الجلد الخامس ترجمة الف ليلة و ليلة. بشنچى جلد منكده بركيچه ترجمه سيننك. بو منكده بركيچه كتابنى ترجمه قيلدم عثمنلى تركي تلندن روسيه داكى مسلمانلر تركى تلينه محمد فاتح ملا حماد اوغلى خالدي اول مرتبه باصلوى قزان اونيويرسيتيتى نكن طبع خانه سنده بصمه اولنمشدرل ١٨٩٩ سنه ده. ١٩٢ ب. = Әлҗилдү хәмисү әлфи ләйләти вә ләйлә = Тысяча и одна ночь. Т. 5. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1899. 192 с.

الجلد السادس ترجمة الف ليلة و ليلة. الطنچى جلد منكده بركيچه ترجمه سيننك. بو منكده بركيچه كتابنى ترجمه قيلدم عثمنلى تركي تلندن روسيه داكى مسلمانلر تركى تلينه محمد فاتح ملا حماد اوغلى خالدي

اول مرتبه باصلوى قزان اونيويرسيتيتى نكن طبع خانه سنده بصمه اولنمشدرل ١٨٩٩ سنه ده. ٣٨٢ ب = Әлҗилдү сәдисү әлфи ләйләти вә ләйлә = Тысяча и одна ночь. Т. 6. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1899. 382 с.

طوطي نامه. عبدالعلام فيض خان اوغلي نك ترجماتندن. مطبعة كريميه، قزانده ١٩١٦. ١٧٥ ب = Тутыйнамә =Тутынаме, Казань, Матбага Каримия, 1916. 175 с.

كليله و دمنه كتابي. بو كتاب باصمه اولنمشدر قزان اونيويريستيني ننك طبع خانه سنده ١٨٨٩ نچى يلده. ٨٧ ب. = Кәлилә вә Димнә китабы= Калила и Димна. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1889. 87 с.

قرق وزير قصه سي، عثمانلى تلندن ترجمه قيلنوب قزانده اوچونچى مرتبه باصلدى. عبدالقيوم عبدالناصر اوغلي ننك ترجماتنداندر. قزانده انيويرسيتيت طبع خانهسنده باصما اولنمشدر ١٨٨٣ سنه ده. ١٦٠ ب = Кырык вәзир кыссасы = Рассказы сорока визирей. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1883. 160 с.

Гыйлемшин Флер Фоат улы,
филология фәннәре кандидаты, доцент,
Татарстан Республикасы Фәннәр академиясе фәнни хезмәткәре